

УДК 94 (477) “19”

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-16-165-186>

HISTORIOGRAPHY OF MONEY CIRCULATION IN THE ERA OF THE UKRAINIAN REVOLUTION IN 1917–1921

ІСТОРІОГРАФІЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.

Анатолій Сустрєтов,

Ph.D., викладач кафедри мовних та гуманітарних дисциплін

E-mail: sustretov73@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6313-7803

Донецький національний медичний університет, вул. Юрія Коваленка, 4а, м. Кривиницький, Україна, 25006

Anatolii Sustrietov,

Ph.D., Assistant of the chair of language and humanitarian subjects No.1

E-mail: sustretov73@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6313-7803

Donetsk National Medical University, 4a, Yuriiia Kovalenko, Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

In 1917–1921, when the empires within which the Ukrainian lands lay swayed and fell, Ukrainians were given a chance to establish their own statehood. One of the urgent and first issues was the formation of its own financial and monetary system as a necessary attribute of each state. Researchers studied the history of money circulation during the Central Rada, the Hetmanate of P. Skoropadskyi, the Directory and the Western Ukrainian People's Republic during the XX-XXI centuries. The authors revealed historiographical issues in the context of their own research on the history of money circulation. Science needs a purely historiographical analysis of the existing historical base. Contemporaries of events, well-known specialists in numismatics, history and finance made their own contribution to the scientific

achievements of the issue. It is necessary to emphasize the works published abroad in the twentieth century. In 1972, in Munich, the well-known statesman of the Central Council and Directory B. Martos and J. Zozulia published the work «Money of the Ukrainian State», in 1974 M. Hnatyshak's book «State Money of Ukraine 1917-1920» was published in Cleveland. During the years of independent Ukraine, a constellation of prominent researchers chose the history of money circulation in Ukraine in general and during the Ukrainian Revolution of 1917–1921 in particular as a circle of scientific interests. In 1917–1921, the scientist R.Y. Thorzhewskiy. The scientist D.F. Dmytrienko, under whose leadership the team of authors published «Money in Ukraine: Facts and Documents», in addition, she worked out the problems of the issue under N. Makhno. The financial and monetary policy of the Ukrainian People's Republic and the Hetmanate is studied by P.P. Guy the Lower. In recent years, an important contribution to the scientific achievements of the history of money circulation has made I.G. Skomorovych. In addition, the relevant historical aspects are engaged in scientists N.I. Doroveeva, R.M. Shust. Thus, the urgent issue is the development of historiographical works, systematic and comprehensive analysis of opinions and views of researchers in order to identify the necessary for further study of «dark spots» in the history of money circulation in Ukraine.

Keywords: *coupons, coins, money circulation, emission, Centralna Rada, Hetmanate, Directorate, WUPR.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження.

Після падіння імперій вперше за багато років українці отримали можливість створити власну національну державність. Одним з найважливіших атрибутів суверенної держави є власна ефективна та незалежна фінансово-грошова система. Ми повністю погоджуємося з вченими В. Орликом та С. Орлик, які вказують, що серед складного комплексу аспектів дослідження історії України особливе місце належить проблемам, що пов'язані з економічними історичними

аспектами, серед яких яскраво вирізняється історія грошового обігу (Орлик, 2019). Тому вкрай актуальним є висвітлення та аналіз наявного наукового доробку із проблематики функціонування грошової системи українських державних систем протягом окресленого періоду часу.

Аналіз останніх досліджень. Сучасна українська наука потребує в суто історіографічних працях з проблематики грошового обігу українських державних системах в 1917–1921 рр. Здебільшого автори висвітлювали історіографічні питання в рамках історії грошового обігу, фінансової політики урядів, що міститься в дисертаціях, монографічних виданнях, періодиці тощо.

Науковий доробок у сфері грошового обігу часів Української Революції 1917–1921 років здійснили вчені П. Гай-Нижник (Гай-Нижник, 2005–а; Гай-Нижник, 1997; Гай-Нижник 2005–в), М. Дмитрієнко (Дмитрієнко, 2001; Дмитрієнко, 2006), І. Скоморович (Скоморович, 2017), Р. Тхоржевський (Тхоржевський, 1997), науковці Н. Дорофєєва (Дорофєєва, 2000), Р. Шуст (Шуст, 2009) та інші. С. Орлик, А. Бойко-Гагарін приділяють увагу грошовому обігу в цей час з точки зору підробок грошових знаків (Орлик, Бойко-Гагарін, 2017), значної уваги обігу фальшивих грошових знаків у своїх працях приділяє А. Сустретов (Сустретов, 2021)

Мета статті. Постає у висвітленні наявного наукового доробку щодо історії грошового обігу УНР, Гетьманату, ЗУНР. Окреслення проблем, що ґрунтовно досліджені авторами й таких, які потребують подальшого розгляду.

Виклад основного матеріалу. Питаннями Історії грошового обігу займалися дослідники протягом ХХ–ХХІ ст. Про українські гроші доби національно-визвольних змагань зазначав у своєму каталозі М. Кардаков. У 1953 році в Берліні вийшла його праця «Каталог денежных знаков и России и Балтийских стран 1769 – 1950». До-речі, в ній він згадує про місцеві випуски бон. Вказується, що грошові знаки в Єлисаветграді випускали «Ссудо-сберегательное

товарищество», міська управа («разменный билет города Елисаветграда»), відділення Державного банку, відділення Державного банку України, відділення Народного банку (Кардаков, 1954). Зазначаються місцеві емісії й інших міст України.

1972 року в Мюнхені світ побачила праця Я. Зозулі та сучасника й активного політичного діяча подій 1917–1920 років Б. Мартоса під назвою «Гроші української Держави». Особлива значимість для історіографії полягає в саме в участі Б. Мартоса в державних справах. Наприклад, він очолював засідання з'їзду представників земельних комітетів, коли розглядалось питання випуску власних паперових грошей, де на противагу твердження проф. Л. Яснопольського про необхідність золотовалютного резерву заявив, що українські гроші будуть забезпечені запасами борошна та цукру (яких було вдосталь завдяки держмонополії). Згодом щодо карбованця автор вказував: «Дехто думає, що карбованець «спирався» на російський рубель. Але це не вірно. Спирався він на державний авторитет... на державні залізниці й пошту» (Мартос, 1972). Таким чином, праця становить значний інтерес для науки.

Із 1930-х років історією грошового обігу України протягом 1917–1920-х років займався М. Гнатишак. 1974 року в Клівленді вийшла його праця «Державні гроші України 1917–1920 років: Ілюстрований історико-іконографічний нарис». В даній фундаментальній праці автор зазначав власне історію грошового обігу доби Центральної ради, П. Скоропадського, Директорії та ЗУНР. Він вказував також на назви банкнот, їх походження (наприклад, про назву «шаги» написано: «...в науці досі остаточно не з'ясована...») (Гнатишак, 1974), народні назви грошових знаків, хронологію емісій, водяні знаки, випадки фальшування, реальну вартість на інші важливі зовнішні та внутрішні сторони грошей.

В незалежній Україні дослідженням історії грошового обігу України в 1917-1920 роках займається вчений П.П. Гай-Нижник. Він звертає увагу на емісійну політику урядів

Центральної ради, П. Скоропадського (Гай-Нижник, 2005-а), окремої уваги приділяє розмінним маркам-шкагам та українським бонам 1917–1921 років [Гай-Нижник, 1997, Гай-Нижник, 2005-б]. Важливий внесок в історіографічні дослідження грошового обігу та, відповідно, й до наукового доробку історії грошового обігу доби Української революції здійснив В. Капелюшний (Капелюшний, 2018). Важливі аспекти грошового обігу часів Першої світової, що є передісторією доби відродження української національної державності, висвітлені у дослідженні про розмінні марки та казначейські знаки С. Орлик (Орлик, 2015). В. Орлик та С. Орлик здійснили важливе дослідження методологічного характеру щодо вивчення економічної історії України, зокрема грошового обігу. Вчені наводять слушне зауваження щодо наявної історіографії, що дослідникам-економістам не вистачає історичних знань, а дослідникам-історикам не вистачає економічних (Орлик, 2019).

Авторський колектив на чолі з М.Ф. Дмитрієнко, в якому брав участь В.А. Ющенко, видав працю «Гроші в Україні: факти і документи», де присвячено значної уваги історії грошового обігу в 1917–1920-х роках. В праці вказувалось на важку фінансово-грошову ситуацію на перших етапах існування Центральної Ради. Ринок наповнений був значною грошовою масою, водночас на місцях її бракувало, побутувала інфляція. Випуск білетів у 100 карбованців автори називають: «першим кроком до фінансової незалежності України» (Дмитрієнко, 1997). Про шаги зазначається, що це власне український термін, а через значну кількість фальшивок в обігу їх опинилось вдвічі більше за офіційну емісію. Шаги в цілому не прижилися серед населення й в лютому 1919 р. їх анулювала радянська влада (Дмитрієнко, 1997). Оцінюючи загалом фінансову політику вказується на тому, що українська грошова система реально функціонувала протягом існування державності (Дмитрієнко, 1997).

Уряд Гетьмана, на думку авторів, створив власну грошову систему, захищав національний ринок від засилля іноземних валют, здійснив розробку підвалин державного бюджету. А усі грошові знаки та цінні папери продовжували функціонувати після падіння влади П. Скоропадського в Директорії (Дмитрієнко, 1997).

В цілому, протягом існування українських національних державностей українські гроші виконували власні функції успішно, одночасно ставши символом суверенітету та самостійності. Поява та обіг української валюти фінансово забезпечувало армію, органи влади, однак військова поразка Директорії призвела до ліквідації української державності та її атрибутів (Дмитрієнко, 1997).

Значної уваги приділяється в дослідженні регіональним грошовим знакам. Протягом 1917–1920 років місцеві емісії набули значного поширення. Знаходились вони в обігу лише в певному регіоні, випускались від імені владних структур міста, підприємств тощо. Наприклад, в Єлисаветграді місцеві гроші були виконані на високому технічному рівні. Грошові знаки Єлисаветградського відділення Народного банку випускало розмінні білети в 1919 р., а купюра «5 рублей» навіть мала водяні знаки та інші атрибути «справжніх» державних грошей. В місті ще п'ять установ випускали власні грошові знаки, а ще більш ніж десять підприємств використовували для розрахунків папірці з номіналом та печаткою (Дмитрієнко, 1997).

Слід також зауважити, що М.Ф. Дмитрієнко, голова даного авторського колективу, займається питаннями функціонування бон та приватних емісій відповідного періоду, висвітлює аспекти емісійної політики Н. Махна (Дмитрієнко, 2001; Дмитрієнко, 2006).

Р. Тхоржевський в «Нарисах з історії грошей в Україні» розкриває особливості випуску бон за часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та ЗУНР. В розділі «Емісії паперових грошей Українською народною республікою у 1917–1920-

х роках він по підпунктах наводить основні відомості про грошовий обіг за часів існування різних українських національних державницьких систем.

Вчений наголошує, що УНР, знаходячись у федеративному зв'язку з Росією, грошової допомоги від «центру» не отримувала. Це призводило до «грошового голоду». Ті, хто мав суттєві заощадження, тримали готівку при собі. Через такі причини українська влада вирішила запровадити власну валюту. Під час наради Секретаріату фінансів висувались ідеї випуску банківських чеків, бон, інших грошових засобів. Однак підтримки вони не отримали, оскільки влада вважала за необхідне випускати українські кредитні білети (Тхоржевський, 1999).

4 грудня 1917 року постановою до царських та тимчасового уряду кредитних білетів прирівняти державні позики та купони як грошовий сурогат (до 1 березня 1918 року). Оголошувалось також про випуск українських кредитних білетів, однак друк їх так і не розпочався. Автор наводить зміст грудневого тимчасового закону про випуск державних кредитних білетів УНР. Водночас, Р. Тхоржевський вказує на ймовірні дві дати початку емісії перших бон – 24 або 26 грудня 1917 р. (за старим календарем). Найбільш ймовірну дату все ж ставить за думкою Міністра Фінансів Директорії Б. Мартоса (24 грудня). Першою вийшла купюра в 100 карбованців. Знаходились у обігу до вересня 1918 року, коли їх вилучив гетьманський уряд (Тхоржевський, 1999).

Вчений наводив різні причини такого вилучення – кліше потрапило до радянської влади або завдяки сатиричним ілюстраціям на 100 крб. щодо самого П. Скоропадського. Також автор вказує на той факт, що в УНР діяли дві грошові системи, оскільки поруч з карбованцями існувала гривня. Російські рублі йшли у співвідношенні 1 до 1 щодо української валюти, а в Західній Україні окрім айстро-угорських крон (1 карбованець дорівнював 2 кронам), діяли німецькі марки й «ост-рублі» (німецькі гроші для Прибалтики, які ви

користувалися при залізничних переїздах, хоча вони українським урядом заборонялись до використання) (Тхоржевський, 1999).

Щодо походження назви карбованець Р.Й. Тхоржевський писав про давній спосіб записувати-карбувати рахунки на розпеченому патику. За іншою версією через карбування гурту металевого рубля. Автор характеризує походження тризубу на карбованцях (запропонував скоріш за все М. Грушевський, після того як за свідченнями Є. Вайнштейна про герб йому повідомив одеський учитель класичної гімназії, оскільки він бачив монети Володимира з тризубом в музеї) (Тхоржевський, 1999).

Купюри номіналом у 100 крб. не мали водяних знаків, а через обставину, що усі білети йшли серії АД і номера 185, було багато фальшивок. Вчений зазначав, що: «В народі ці купюри називали «горпинками» (Тхоржевський, 1999). Назву таку отримали гроші завдяки зображеному на них орнаменту який вишивали на жіночих фартушках – «горпинках».

Також випускалися чеки Державного банку номіналами 100, 200, 500, 1000 крб., вже з водяними знаками. Відповідно до нового закону 1 березня 1918 року основною грошовою одиницею стала гривня із 8,712 долі чистого золота (ділилась на 100 шагів), окрім того було підготовлено карбування дзвінкої монети (золотих у 20 гривень, срібну в одну гривню та мідні в 1, 2, 5, 10, 20 та 50 шагів). Внаслідок затримки друку таких грошей в Берліні, й відповідно браку грошей, в березні уряд вирішив обов'язково приймати кредитні білети та серії російської скарбниці за курсом 1 рубель до 1 карбованця, а також прийняті до обігу купони й облигації (Тхоржевський, 1999). Із березневого випуску грошових знаків скарбниці 1918 року на 100 млн. крб. вартістю 5 та 10 крб. надруковані не були. Р. Тхоржевський наводив цікавий факт, коли денікінці захопили Одесу, окрім «денікінок» вони продовжували друкувати й 50 крб. т. зв. «лопаток». Вони були оголошені

фальшивими, й для розпізнання українська влада навіть випустила інструкцію (Тхоржевський, 1999).

В квітні 1918 р. влада «випустила першу партію паперових розмінних грошей вартістю 10, 20, 30, 40 і 50 шагів» (Тхоржевський, 1999). Причиною слугував той факт, що населення та держава стали нагромаджувати розмінні дрібні монети. Анонсовані урядом 1, 2, 4, 6 шагів в друк не пішли, оскільки через інфляцію зникла їх потреба. Автор наводить твердження Е. Вирового, коли на зворотному боці шагів вказувалось «ходить нарівні з дзвінкою монетою», в той же час працівниці базарів часто говорили: «Де там ходять, коли літають». «Літали» шаги за вітряної погоди. Тому й отримали назву «метеликів» (Тхоржевський, 1999). Вчений акцентує увагу на розбіжності в думках деяких дослідників з приводу введення в обіг розмінних шагів (або встигла випустити Центральна Рада, або емісія відбулась вже за П. Скоропадського, а в квітні уряд шаги не друкував, а лише оголосив про наміри) (Тхоржевський, 1999).

Не оминув уваги дослідник історію грошового обігу Української держави П. Скоропадського. Автор писав, що замовлені Центральною Радою гривні були введені в обіг саме за гетьмана. Облігації, надруковані в Німеччині, не влаштовували за якістю уряд. Влада задля прискорення логістичних процесів доставляла облігації повітрям. Уряд також проводив політику зміцнення національної валюти завдяки забороні ввозу російських грошових знаків (Тхоржевський, 1999). Також дослідник вказував, що німці здійснили позику в 400 млн. крб. (1 карбованець – 1,5 марки або 2 крони). Розплачувались за це т. зв. ост-рублями. Причиною друку купюр в 1 та 2 тис. грн. називає Р. Тхоржевський інфляцію, яка набула катастрофічних розмірів. Окрім централізованого підрахунку випущених грошових знаків, існували випуски місцевих контор, казначейств, тому автор наводить аргумент, що в обіг було випущено набагато

більше грошей, аніж говорить статистика Держбанку (Тхоржевський, 1999).

Р. Тхоржевський розкриває історію грошового обігу часів Директорії також. За твердженням автора, тогочасний уряд проводив самостійну фінансову політику, однак «в порядку облогового стану». Війна з радянською владою примушувала вдаватись до емісії значних сум, а реформаторська діяльність в царині фінансів та грошей здебільшого «залишалась на папері» (Тхоржевський, 1999). Заходи щодо здачі населенням дорогоцінних металів, конфіскація мідних пам'ятників для карбування власної монети призвела до обурення населення. Разом з тим, Директорія використовувала в Києві резерви грошей Центральної ради, гетьмана та російські рублі (Тхоржевський, 1999).

Через політичні обставини Директорія переміщувалась із міста до міста, де постійно намагалась налагодити друк грошей. Дослідник наводить цікавий факт про історію друку банкноти у 5 гривень. Іноді в слові «гривень» пропущена була літера «р». Він також вказує на припущення, що це здійснювалось як прояв протесту проти уряду. Серед найякісніших грошових знаків дослідник називає купюру в 1 тис. грн. (Тхоржевський, 1999). Автор вказує на відсутність загальних статистичних даних про обсяг паперових грошей, надрукованих Директорією. Друк купюр великої вартості призвів до значних труднощів розміну, тому впроваджувались банкноти 10 та 25 карбованців. Пробні грошові знаки у 50 та 1000 гривень, що замовлялись у Відні, стали останнім випуском грошей Директорії. Р. Тхоржевський в підсумку наголошує на постійному процесі змін купівельної спроможності українських грошей, яка безпосередньо залежала від ряду політичних та військових факторів (успіхи призводили до зміцнення валюти й навпаки) (Тхоржевський, 1999).

Н. Дорофєєва та З. Комаринська також висвітлювали історію грошового обігу часів національно-визвольних

змагань. «З історії грошей України» окремих розділ присвячено подіям 1917–1920 років. Вказується, що відсутність будь-якої допомоги зі сторони Москви сприяла прискоренню впровадження власної валюти. На думку дослідниць, назва «карбованець» впроваджувалась завдяки однаковому співвідношенню до російського рубля, що полегшувало товарно-грошові відносини (Дорофєєва, 2000).

Перші емісії, які відбувались в типографії В. Кульженка, мали написи чотирма мовами (в тому числі єврейською). За цієї причини іноді в народі такі гроші називали «єврейськими». Власне, поява своїх, національних грошей «викликала надзвичайне захоплення серед населення» (Дорофєєва, 2000).

На час правління П. Скоропадського: «...припадає певна стабілізація грошової системи України...» (Дорофєєва, 2000). Урядові гетьмана вдалось відновити розбалансовану фінансово-грошову систему України, розробити державний кошторис.

Про грошовий обіг часів Директорії в книзі вказувалось, що не дивлячись на значні територіальні втрати, українські гроші мали більшу за більшовицькі рублі та «керенки» купівельну спроможність (1 карбованець за 4 радянські рублі). Для підвищення функціонального значення грошей Директорії Б. Мартос: «випускав на ринок значну кількість цукру, борошна...» (Дорофєєва, 2000). Випущені грошові знаки номіналом 100 крб. «в народі» називались «богдановки», 250 крб. «канарейки», 1000 крб. «гетьманки» (Дорофєєва, 2000). Дослідниці підсумовують про 24 випущених українських грошових знаки (3 за Центральної ради, 16 при гетьмані, 5 в часи директорії) (Дорофєєва, 2000).

Висвітлює історію грошового обігу України Р. Шуст. Він зазначає, що за доби Центральної ради займалися фінансовими справами та питаннями емісії національних грошей Х. Барановський, а згодом видатний український економіст М. Туган-Барановський. Автор вказує, що на грошове господарство України негативно впливала ситуація в Росії, й

це намагалась попередити нова влада. Перед емісією українських грошей відбулася серйозна дискусія з цього приводу. Пропозиція про створення золотого запасу за рахунок продажу селянам поміщицьких земель золотом була відкинута. Взято за основу було бачення прибічників т. зв. функціональної теорії на чолі з Б. Мартосом (нац. валюта забезпечувалась прибутками від монополій, залізниці та пошти). Проектом реформи, зазначає автор, займався М. Туган-Барановський та інші. Випуск державних кредитових білетів тимчасово передбачалось забезпечити (до створення золотого резерву) держмайном (ліс, монополії державні тощо), а розмір емісії обмежувався половиною від надходжень державних монополій (Шуст, 2009).

Р.М. Шуст акцентує увагу на золотому змісті українського карбованця (що поділявся на 200 шагів), який встановлювався у паритеті з царським золотим рублем. Обіг російських грошових білетів дозволено через брак національних грошей, що в подальшому призвело до негативних наслідків. Серйозною перешкодою емісії стала відсутність необхідних для цього потужностей. Тому використовувався в Київській друкарні високоякісний, але звичайний папір. Це призводило до поширення випадків фальшування. Однак навіть за відсутності водяних знаків, автор вказує на сприймання населенням нових грошей. Окрім «горпинок», дослідник наводить й інші назви серед населення нових грошових знаків – «кульженки», «яєшні». Серед причин наступної емісії Р.М. Шуст вказує на потребу в розмінних номіналах, інфляцію та дефіцит бюджету, тому й передбачалось випустити тимчасові грошові знаки у 5, 10, 25 та 50 карбованців, які після березня 1919 року повинні обмінені бути на гривні (Шуст, 2009).

Серед населення завдяки зовнішньому оформленню (селянин стоїть поруч з березою та спирається на лопату) такі грошові знаки іменувались «лопатки» та «берізки». На впроваджених відповідно до березневого 1918 року закону

гривнях повинні були, як зазначає автор, розміщуватися обов'язкові написи (для застереження від підробок, про забезпечення кредитних білетів державним майном й про обіг нарівні з золотими монетами). Рішення влади друкувати гроші закордоном було вмотивоване саме через негативний попередній досвід (Шуст, 2009). У Німеччини влада закупувала устаткування для карбування власних монет, однак через військові та політичні обставини карбування не розпочалось. Також автор зазначає, що для розмінних операцій в київській друкарні В. Кульженка друкували шаги (мали вигляд поштових марок). Р.М. Шуст називає фінансову та грошову політику уряду виваженою, завдяки чому зріс авторитет держави.

Автор згадує систему грошового обігу Гетьманату П. Скоропадського. В сфері управління фінансів та грошима висококваліфіковані спеціалісти залишились на посадах, також залучались фахівці із Росії, котрі тікали через свавілля більшовиків. Нова влада продовжувала курс на зміцнення національної валюти на міжнародній арені. Військово-політичні негаразди Німеччини та Австро-Угорщини впливали на фінансову та грошову систему України, окрім цього, заможні втікачі з Росії привозили значну масу російських грошей, що також мало негативні наслідки (Шуст, 2009).

Задля впровадження єдиної української валюти та витіснення російських грошей уряд нарощував емісію карбованців та гривень. Рішення влади від 28 березня 1918 р. про забезпечення населення грошовими знаками 10, 40, 100 та 1000 крб. автор називає першим кроком «повномасштабної емісії національних грошових знаків за часів Гетьманату» (Шуст, 2009). Знак державної скарбниці у 1000 крб. став останньою емісією уряду П. Скоропадського, з'явившись в обігу в листопаді 1918 р. Р.М. Шуст вказує на існування на теренах Гетьманату т.зв. агіток, пародій на гроші. За різними даними друкувались або в Москві, або в деяких українських містах. Головною метою їх було підірвати довіру населення до

українських грошей. Дослідник саме це називає головною причиною вилучення з обігу купюр у 100 крб. емісії 1917-го року (Шуст, 2009).

За Директорії план проекту грошової реформи розробляв Б. Мартос. Гривня визнавалась єдиним платіжним засобом в УНР. Всі іноземні оголошувались «поза законом». Однак такий захід Р.М. Шуст називає запізним. Разом з тим, дослідник вказує на успішність реформи, незважаючи на стислі терміни та військово-політичні обставини, оскільки українська валюта змінилась, а її частка в обігу збільшилась, також вона сприймалась населенням краще, ніж більшовицькі та Тимчасового уряду грошові одиниці (Шуст, 2009). Замовлені гроші з Німеччини доставлялись, як уточнює автор, авіакомпанією «Люфтганза» (орендували п'ять літаків). Такий логістичний метод дослідник називає дуже ризикованим.

Р.М. Шуст наголошує на тому, що у важких обставинах Директорії вдалося утримувати власне грошове господарство та допомагати іншим державам (Білоруській Республіці та Грузії). Після поразки УНР в листопаді 1920 р. уряд перебрався до Польщі. У Кам'янець-Подільському Експедиція заготівлі державних паперів працювала навіть після окупації (продовжувалась емісія карбованців). У вересні 1920 року продовжувався друк грошей у Варшаві до початку 1921 р., коли Експедицію було ліквідовано (Шуст, 2009).

Щодо грошової політики ЗУНР, то через військове протистояння з Польщею уряд вирішив стару австрійську фінансову систему залишити без змін. Влада ЗУНР гостро відчувала нестачу спеціалістів в питаннях фінансів та грошового обігу української національності (оскільки вони здебільшого були поляками й чинили супротив), й таку проблему автор називає найважчою у сфері становлення фінансової системи ЗУНР. Спочатку влада використовувала кошти, які зберігались австрійською адміністрацією в банках. Однак цього не вистачало, тому влада стала налагоджувати власну податкову систему. Найбільше отримали від продажу

нафтопродуктів. У листопаді 1918 року висловлювались думки про емісію тимчасових бон, однак реалізовано це не було (Шуст, 2009).

Уряд ЗУНР домогся отримання від Відня грошової допомоги на 33 млн. 800 тис. крон. А після Акту злуки органи влади ЗУНР стали фінансуватись із скарбниці УНР. Знецінення австрійської крони призвело до впровадження урядом ЗУНР в січні 1919 року грошових знаків УНР у власний обіг. Внаслідок військово-політичної нестабільності населення часто відмовлялось приймати такі грошові знаки. Також відчувалась нестача розмінних купюр, тому в Станіславові друкувались купюри в 5 гривень. На місцях стали виготовляти власні місцеві бони (Броди, Збараж, Тернопіль та інші міста). Однак, згодом після поразки полякам українські грошові знаки були анульовані ((Шуст, 2009).

Р.М. Шуст також приділив увагу питанням емісії місцевих грошових знаків. Розпочалась на українських землях, які входили до складу Російської імперії пізніше, аніж в Галичині та Буковині, оскільки на початку Першої світової централізована система забезпечувала усі потреби населення. Однак, вже з 1917 року відчувається брак грошей. Тому місцеві органи влади стали випускати власні грошові знаки. Серед найбільших центрів емісії називаються Одеса, Житомир, Кременець, Єлисаветград та ін. «Цікавою сторінкою в історії» автор називає випуск власних грошей Н. Махном (існують згадки сучасників, однак Р.М. Шуст наводить думку М. Дмитрієнко, що власної емісії у Н. Махна не існувало, а за його наказом перероблені були білогвардійські грошові знаки із доданими надписами у два рядки «Гоп кума не журисть / в Махна гроші завелись» (Шуст, 2009).

І. Скоморович також займається питаннями історії грошового обігу України. В докторській дисертації вона зазначає, що найбільшою фінансовою проблемою Центральної ради постала відсутність грошей не лише на потреби ринку, але й на забезпечення організації виконавчої та законодавчої влади.

Ситуація ускладнилась, коли до влади в жовтні 1917 року в Росії прийшла Рада народних комісарів та припинила асигнування України й фінансову підтримку (Скоморович, 2017). Після травневої угоди 1918 року між урядами П. Скоропадського та Німеччини і Австрії, в вересні 1918 року була укладена нова угода на 1 млрд. 600 млн. карбованців (за курсом 0,85 крб. за марку та 0,5 крб. за крону (Скоморович, 2017).

Щодо рішення Директорії задля нагромадження золотого запасу автор зауважує, що золоті та срібні прикраси населення повинно здавати за ціною металу на вагу (Скоморович, 2017). Про історію приватних грошей І.Г. Скоморович вказує цікаві факти. Свої бони випускали не лише міста, державні установи, банки. Навіть кафе, кредитні спілки, магазини. А також: «У випадку емісії грошей магазинами чи ресторанами емітент не лише отримував можливість видавати здачу клієнтам своїми грошима, а й «прив'язував» їх до свого закладу...» (Скоморович, 2017). Користувалися власними грошима близько 250 українських населених пунктів (наприклад, в Севастополі налічувалось 352 різних грошових знаків, Харкові 322) (Скоморович, 2017). Протягом останніх років у сфері історії фальшивомонетництва на українських землях важливі дослідження публікує А. Бойко-Гагарін, він підіймає важливу методологічну проблематику характеристики джерел вивчення фальшивих монет та банкнот в грошовому обігу України, також розглядає історію підробок грошових знаків з позицій національної приналежності фальшивомонетників (Бойко-Гагарін, 2020; Бойко-Гагарін, 2019).

Висновки. Отже, українська історіографія має у власному арсеналі науковий доробок багатьох видатних дослідників. Історію грошового обігу розкривали сучасники тогочасних подій, представники діаспори, фахівці в часи незалежної України. Таким чином, здебільшого праці розкривають історичні нюанси грошово-фінансової системи різних українських моделей державності. Тому наука потребує

в подальшому досліджень історіографічного характеру, аналізу та узагальнення усієї наявної наукової бази. Особливо перспективними вважаємо напрямки введення у науковий обіг значного місцевого регіонального архівного матеріалу з історії грошового обігу зазначеного періоду; майже відсутня інформація про грошовий обіг місцевих грошових знаків доби революції і відновлення української державності,

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко-Гагарін А. Національна приналежність фальшивомонетників в сер. XIX – поч. XX ст. в Російській імперії. *Соціум. Документ. Комунікація*. Спецвипуск. No 8/2. Переяслав-Хмельницький, 2020. С. 14-29.

2. Бойко-Гагарін А. Характеристика джерел вивчення фальшивих монет та банкнот в грошовому обігу України в Імперську добу (1795-1917). *Соціум. Документ. Комунікація*: збірник наукових статей. Серія «Історичні науки». Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип.8. С. 55–75.

3. Гай-Нижник П. Емісійна політика урядів України 1917–1918 рр. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. Збірник статей. Вип.9. К.: Інститут історії України НАН України, 2005. С.100–125.

4. Гай-Нижник П.П. Марки-шаги – грошові знаки державної України 1917–1920 років. *Фінанси України*. 1997. №4. С.112–114.

5. Гай-Нижник П.П. Розмінні марки-шаги, їхній характер і завдання. *Фінанси України*. 2005. №3. С.152–155.

6. Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років: Ілюстрований історико-іконографічний нарис. Клівленд, 1974. 444 с.

7. Гроші в Україні: Факти і документи / НАН України. Ін-т історії України; Авт.: М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин та ін. К.: Фірма «ARS-Ukraine», 1998. 454 с.

8. Дмитрієнко М.Ф. Паперові гроші місцевих та приватних емісій як історичне джерело. 1917–1920 рр. *Історико-географічні дослідження в Україні*. 2001. № 5. С. 162-186.

9. Дмитрієнко М.Ф. Гроші Нестора Махна. *Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики*: Зб. наук. пр. Вченим-колегам з нагоди 70-річчя з дня заснування Інституту історії України НАН України присвячуємо. К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. Число 13: Ч. 1. С. 36–47.

10. Дорофєєва Н.І. З історії грошей України : Навчальний посібник. Львів: Львівський банківський ін-т НБУ, 2000. 165 с.

11. Капелюшний В. National banknotes and attempt to issue coins during the Ukrainian revolution of 1917–1921: results and research prospects. *Al-lea congress international de Numismatica din perioada postbelica «100 de ani de la Marea unire de la Alba Iulia din decembrie 1918»*. Brasov, 2018. pp. 168–170

12. Кардаков М.И. Каталог денежных знаков России и Балтийских стран 1769 – 1950. Берлин, 1953. 444 с.

13. Мартос Б. Гроші української Держави. Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут 1972. 100 с.

14. Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. Том. 2 (27) Вип 2. Дніпро. 2019. С.5-27

15. Орлик С.В. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць*. 2015. Ч. 26–27. С. 141–148

16. Орлик С.В., Бойко-Гагарін А. Фальшивомонетництво в Україні в роки Першої світової війни. *Український нумізматичний щорічник*. 2017. №1. С. 143–164.

17. Скоморович І.Г. Еволюція та функціонування грошової системи в Україні: дис. ...докт. екон. наук: 08.00.01. Львів, 2017. 479 с.

18. Сустретов, А. С. Грошовий обіг в Наддніпрянській Україні в дореформений період: історіографія : дис. .PhD. іст. наук : 07.00.06; ЦНТУ. Кропивницький, 2021. 225 с.

19. Тхоржевський Р.Й. Нариси з Історії грошей в Україні: (З давніх часів до сучасності): Навчальний посібник для

економічних та історичних факультетів вузів. М-во освіти України; Тернопільська академія народн. госп.; Науково-дослідн. центр історії грошей. Тернопіль: Вид-во Карп'юка, 1999. 237 с.

20. Шуст Р.М. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні. 2-ге вид., стер. К.: Знання, 2009. 376 с.

REFERENCES

1. Hai-Nyzhnyk P. (2005). *Emisiina polityka uriadiv Ukrainy 1917–1918 rr. Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka. Zbirnyk statei.* [Emission policy of the governments of Ukraine in 1917–1918]. №. 9, 100–125. [in ukrainian].

2. Hai-Nyzhnyk P.P. (1997). *Marky-shahy – hroshovi znaky derzhavnoi Ukrainy 1917–1920 rokiv.* [The “shahy” banknotes of the state of Ukraine of 1917–1920]. *Finansy Ukrainy.* №4, 112–114. [in ukrainian].

3. Hai-Nyzhnyk P.P. (2005). *Rozminni marky-shahy, yikhni kharakter i zavdannia.* [Exchange “shahy” banknotes, their nature and tasks]. *Finansy Ukrainy.* №3, 152–155. [in ukrainian].

4. Hnatyshak M. (1974). *Derzhavni hroshi Ukrainy 1917–1920 rokiv: Iliustrovanyi istoryko-ikonohrafichni narys.* [State money of Ukraine 1917–1920: Illustrated historical and iconographic essay]. Klivlend. [in ukrainian].

5. Dmytrienko M. (1998). *Hroshi v Ukraini: Fakty i dokumenty.* [Money in Ukraine: Facts and documents]. Kiyiv: «ARS-Ukraine». [in ukrainian].

6. Dmytrienko M.F. (2001). *Paperovi hroshi mistsevykh ta pryvatnykh emisii yak istorychne dzherelo. 1917–1920 rr.* [Paper money of local and private issues as a historical source. 1917–1920]. *Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini.* № 5, 162–186. [in ukrainian].

7. Dmytrienko M.F. (2006). *Hroshi Nestora Makhna.* [Nestor Makhno’s money.]. *Spetsialni istorychni dystsypliny: Pytannia teorii ta metodyky: Zb. nauk. pr. Vchenym-koleham z nahody 70-*

richchia z dnia zasnuvannia Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy prysviachuemo. Kiyiv.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Chyslo 13.№ 1, 36–47. [in ukrainian].

8. Dorofieieva N.I. (2000) *Z istorii hroshei Ukrainy: Navchalnyi posibnyk*. [From the history of money in Ukraine: Textbook]. Lviv: Lvivskiyi bankivskiyi in-t NBU. [in ukrainian].

9. Kapeliushnyi V. (2018). National banknotes and attempt to issue coins during the Ukrainian revolution of 1917–1921: results and research prospects. *Al-lea congress international de Numismatica din perioada postbelica «100 de ani de la Marea unire de la Alba iulia din decembrie 1918»*. Brasov, 2018. pp. 168–170 [in english]

10. Kardakov M.Y. (1954). *Kataloh denezhnykh znakov Rossyy y Baltiyskyykh stran 1769 – 1950*. [Catalog of banknotes of Russia and the Baltic countries 1769–1950]. Berlyn. [in russian]

11. Martos B. (1972). *Hroshi ukrainskoi Derzhavy*. [Money of the Ukrainian State]. Miunkhen: Ukrainskyi Tekhnichno-Hospodarskyi Instytut. [in ukrainian].

12. Orlyk, V., & Orlyk, S. (2020). Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoi istorii Ukrainy [Theoretical-methodological and source-studying problems of the Economic history of Ukraine]. *Universum istorii ta arkhelohii – Universum Historiae Et Archeologiae*, 2(2), 5-26. doi:10.15421/26190201 [in ukrainian].

13. Orlyk, S.V. (2015). Rozminni marky ta kaznacheiski znaky u hroshovomu obihu v Ukraini v period Pershoi svitovoi viiny [Retail stamps and treasury notes in monetary circulation in Ukraineduring the First World War]. Abstract of papers:Spetsialni istorychni dystsypliny: pytanniatorii ta metodyky. 26–27, 141–148. [in Ukrainian].

14. Orlyk, S.V., Boiko-Haharin, A. (2017). Falshyvomonetnytstvo v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny [Counterfeiting in Ukraine during the First World War]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – Ukrainian Numismatic Yearbook*, 1. 143–164 [in ukrainian].

15. Skomorovych I.H. (2017). *Evoliutsiia ta funktsionuvannia hroshovoi systemy v Ukraini*. [Evolution and functioning of the monetary system in Ukraine]. dys. ...dokt. ekon. nauk: 08.00.01. Lviv. [in ukrainian].

16. Sustrietov, A. S. (2021) *Hroshovyi obih v Naddniprianskii Ukraini v doreformeniyi period: istoriohrafiiia* [Money circulation in Dnieper Ukraine in the pre-reform period: Historiography]. thesis ... for Ph.D.: 07.00.06. Kropyvnytskyi. [in ukrainian].

17. Tkhorzhievskiy R.I. (1999). *Narysy z Istori hroshei v Ukraini: (Z davnikh chasiv do suchasnosti): Navch. posibnyk dlia ekonomichn. ta istorychn. fak. vuziv*. [Essays on the History of Money in Ukraine: (From ancient times to the present): A textbook for economic and historical faculties of universities.]. Ternopil: Vyd-vo Karpiuka. [in ukrainian].

18. Shust R.M. (2009). *Numizmatyka: istoriia hroshovoho obihu ta monetnoi spravy v Ukraini. 2-he vyd.* [Numismatics: the history of money circulation and coinage in Ukraine]. Kiyiv: Znannia. [in ukrainian].

АНОТАЦІЯ

В 1917–1921 роках, коли похитнулись та впали імперії, в межах яких перебували українські землі, українці отримали шанс на створення власної державності. Одним із нагальних та перших питань постало формування власної фінансово-грошової системи як необхідний атрибут кожної держави. Історією грошового обігу за часів Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії та ЗУНР займались дослідники протягом ХХ–ХХІ ст. Автори розкривали історіографічні питання в контексті власних досліджень, що стосувались історії грошового обігу. Наука потребує суто історіографічного аналізу наявної історичної бази. Власний внесок у науковий доробок проблематики здійснили сучасники подій, відомі фахівці з нумізматики, історії та фінансів. Необхідно наголосити увагу на працях, які видавались за кордоном в ХХ ст. В 1972 році в Мюнхені відомим

державним діячем Центральної Ради та Директорії Б. Мартосом та Я. Зозулею була видана праця «Гроші Української Держави», 1974 року опублікована в Клівленді книга М. Гнатишака «Державні гроші України 1917–1920 років». В роки незалежної України плеяда видатних дослідників обрала за коло наукових інтересів саме історію грошового обігу України загалом та за часів Української Революції 1917–1921 рр. зокрема. Значної уваги питанням обігу та емісії бон в 1917–1921 рр. приділив вчений Р.Й. Тхоржевський. Монетній справі та грошовій політиці присвятила свою увагу вчена Д.Ф. Дмитрієнко, під керівництвом якої колектив авторів видав «Гроші в Україні: факти і документи», окрім того вона розробляла проблеми емісії за Н. Махна. Фінансово-грошову політику УНР, Гетьманату вивчає П.П. Гай-Нижник. В останні роки важливий внесок у науковий доробок історії грошового обігу здійснила І.Г. Скоморович. Окрім того, відповідними історичними аспектами займаються науковці Н.І. Доросєєва, Р.М. Шуст. Таким чином, нагальним питанням є розробка історіографічних праць, системний та комплексний аналіз думок та поглядів дослідників задля виокремлення необхідних для подальшого вивчення «темних плям» з історії грошового обігу України.

Ключові слова: бони, монети, грошовий обіг, емісія, Центральна Рада, Гетьманат, Директорія, ЗУНР.